

Toelichting, discussie en aanvullingen bij lezing d.d. 15 maart 2022 in Arnhem,

door Rob Barnhoorn

over

“Een vertalersdilemma – moeten kiezen tussen denotatie en connotatie”

@ dia 2, 3 en 4: het boek 'Vertalen wat er staat' van Arthur Langeveld, Atlas, 2008 is gebruikt als theoretische basis bij de uitleg over denotatie en connotatie. Citaten hieruit zijn weergegeven met ' '. In het gesprek wordt geopperd dat we in plaats van over 'connotatieve aspect' ook goed kunnen spreken van 'affect' of ' affectieve lading'.

@ dia 4: eigen voorbeelden bij verschillen in connotatie tussen de synoniemen gezicht, gelaat, smoel en porem.

@ dia 5: het Nederlands maakt een bijzonder gebruik van het diminutief om woorden extra connotatie te geven. De spreker vraagt aan de zaal of zij ook voorbeelden kennen in andere talen. Daar komen interessante reacties uit voort: het gebruik van 'biertje' met een sterke connotatieve lading heeft tegenhangers in het Portugees (cervejinha) en het Spaans (cervecita). Het diminutief geeft voor de taalgebruiker aan dat het om een gezellig gebeuren gaat. Ook het typisch Nederlandse 'kom lekker hier in het zonnetje zitten' kent een tegenhanger in het Spaans 'ven a sentarte aquí en el solecito'. In het Frans, Duits en Engels wordt dit diminutief met connotatieve lading veel minder gebruikt.

@ dia 6: over naar voorbeelden uit het oeuvre van Marten Toonder. We bespreken vier representatieve voorbeelden uit de Bommilverhalen, de woorden *bovenbaas*, *liefdadiger*, *denkraam* en *minvermogenden*.

@ dia 7: de term '*bovenbazen*' in bestaande vertalingen van Toonders werk. Je ziet een verschil tussen enerzijds het Fries en het Gronings waarbij letterlijk het origineel vertaald wordt en anderzijds het Duits, Spaans en Limburgs waar de vertaling minder letterlijk is. Met name de titel in het Limburgs (*De dreksbere*) valt op vanwege het sterke connotatieve aspect. De vertaalster Leonie Robroek zegt er in de woordenlijst aan het eind van de vertaling dit over: “Drek betekent in het Limburgs ook wel grond, leem, maar verwijst ook naar geld”. Dit is wat mij betreft één op één vergelijkbaar met Standaardnederlands 'het slijk der aarde' als ironische aanduiding voor geld. “*Doe dreksbeer!* = gemenerik, afzetter, geldzuchtig mens” en geeft goed weer hoe de bovenbazen in het verhaal opereren, waarmee de sterke connotatie in de vertaling volledig gerechtvaardigd is.

@ dia 8: denotatie en connotatie bij Toonders woord '*liefdadiger*':

In het Nederlands bestaan woorden als 'liefdadigheid' en 'misdadigheid' naast elkaar, en is '-dadigheid' dus een neutraal morfeem (denotatief). Maar het morfeem '-dadiger' komt daarentegen alleen voor bij 'misdadiger'. Toonders nieuwvorming 'liefdadiger' krijgt daarmee door het agens-morfeem '-dadiger' een negatieve connotatie, die spanning creëert ten opzichte van het positieve, hartverwarmende element 'lief'. Dit geeft een Nederlandstalige moedertaalspreker het gevoel dat het 'geen zuivere koffie is'. En het verloop van het verhaal toont inderdaad dat de liefdadiger niet erg deugt.

Dit subtiele woordspel in het Spaans vertalen lijkt vooralsnog onmogelijk omdat daar de agensmorfemen '-fíco' en '-hechor' in tegenstelling tot het Nederlandse '-dadiger' bij zowel positief als negatief geladen woorden voorkomen. (benéfico = liefdadig, maléfico = onheil brengend, boos), en (bienhechor = weldoener, malhechor = boosdoener)

@ dia 9: denotatie en connotatie bij Toonders woord 'denkraam':

De Duitse, Friese en Groningse vertalingen volgen letterlijk het origineel, waarbij de connotatie uit de context van het verhaal moet blijken. In het Limburgs kiest de vertaler voor een eigen vorm 'dinkes'. De vertaling in het Spaans tenslotte wijkt erg af van de andere vertalingen. De strategie van een letterlijke vertaling zou in het Spaans geen erg geloofwaardig resultaat opgeleverd hebben. We hebben het hier tenslotte over een dwerg uit het Donkere Bomenbos en een letterlijke vertaling zoals 'marco mental' zou mijns inziens niet goed passen bij zijn taalgebruik als natuurgeest.

Ik kwam tenslotte uit bij het streektaalwoord 'magín' (afgeleid van 'imaginarse', zich verbeelden) dat gebruikt wordt voor 'fantasie', maar ook voor 'brein'. Dit past wel heel goed in de context van het verhaal waarin de dwerg Kwetal met de term 'denkraam' verwijst naar een creatieve, groots denkende geest, zoals in zijn ogen Heer Bommel die bezit.

Ondanks dat veel Spaanstaligen dit woord niet kennen en het een streekwoord betreft uit het Noordwesten van Spanje staat het gek genoeg wel vermeld in het Van Dale Groot Woordenboek Spaans/Nederlands (1992), met de betekenis 'fantasie', en in het Van Dale Praktijkwoordenboek Spaans/Nederlands (2007), met de betekenissen 'brein, fantasie'. In het Diccionario Actual de la Lengua Española VOX (1990), waar wel veel streekwoorden in staan, wordt het lemma 'magín' als volgt weergegeven:

magín (de *maginar*; var. de *imaginar*; der. de *imagen*) *m.* fam. Imaginación.

In de Spaanse wiktioary wordt het ook genoemd: <https://es.wiktionary.org/wiki/mag%C3%ADn> Kortom, we hebben te maken met een woord dat wel in het woordenboek staat, maar door vele Spaanstaligen niet gebruikt wordt. Dit sluit goed aan bij Toonders gebruik van in onbruik geraakte of regionaal gebruikte Nederlandse woorden. Daarnaast past de betekenis van *magín* en het feit dat het een volks, regionaal woord betreft heel goed bij het taalgebruik van Kwetal.

@ dia 10: denotatief en connotatief aspect bij Toonders gebruik van het woord 'minvermogenden':

Toonder maakt slim gebruik van het voorvoegsel min- dat er voor zorgt dat er andere woorden en uitdrukkingen meeklinken in de betekenis van *minvermogenden*, die het negatieve connotatieve aspect oproepen: **minkukel, minachting, minpunt, minnetjes, “dat is min van je”, “dat is me te min”**.

@ dia 11: 'minvermogenden' in vertaling, waarbij een duidelijke tweedeling optreedt tussen enerzijds Duits en Fries, en anderzijds Spaans, Limburgs en Gronings. Met name het Gronings wijkt sterk af van de andere vertalingen.

@ dia 12: discussie over de verschillen in aanpak bij de diverse vertalingen van 'minvermogenden':

De vertaling in het Fries heeft hetzelfde voorvoegsel als het Nederlandse origineel, en ook in het Fries roept het voorvoegsel *min-* allerlei negatiefs op, waaronder: slecht, verachtelijk, nietig, van minderwaardige kwaliteit, gebrekkig, moeilijk, ongunstig (Frysk Wurdboek, Fryske Ak.1992). Bij de vertaling in het Duits als *Minderbemittelten* is dit veel minder het geval en we waren het er wel met

elkaar over eens dat deze vertaling eigenlijk te vlak is. Met andere woorden, de vertaler focuste teveel op de denotatieve betekenis en gaf de connotatieve aspecten onvoldoende weer. Daar komt nog bij dat in het moderne Duits *minderbemittelt* ook vaak gebruikt wordt om aan te geven dat iemand verminderde geestelijke vermogens heeft. Iets wat in het verhaal van Marten Toonder absoluut nooit bedoeld is!

Kijkend naar de vertalingen in het Spaans, Limburgs en Gronings valt op dat deze in toenemende mate afwijken van het origineel.

Er bestaat in het Spaans ook een letterlijke vertaling van *minvermogenden*, dus waarin alleen gefocust wordt op het denotatieve aspect: *menos pudientes*.

De Spaanstaligen gaven te kennen dat dat eigenlijk een vertaling zonder kraak nog smaak is: “een lelijk klinkend woord”. Van harte mee eens. Mijn eigen vertaling van *minvermogenden* (“desdinerados”) heeft helaas niet het element van minachting uit het origineel, maar het klinkt in ieder geval krachtig, door het ritme en de interne alliteratie, en het geeft de berooide staat van de aangeduide personen goed weer.

Verrassend is de Limburgse vertaling *habeniekse* en dan misschien nog wel het meest omdat daar duidelijk wordt wat ook in het Duits goed zou hebben gewerkt: *Habenichtse*. Hier klinkt veel meer de negatieve connotatie door van 'armoedzaaiers' dan in het vrij neutrale *Minderbemittelte*.

De vertaling in het Gronings (*arbaidersvolk*) roept vragen op, want voor sprekers van het Standaardnederlands staat het woord 'arbeidersvolk' qua betekenis behoorlijk ver af van 'minvermogenden'. Maar dat is slechts het denotatieve aspect. De vertaler Marten van Dijken heeft de culturele context van het hoge Noorden erbij betrokken. Groningse herenboeren keken namelijk enorm neer op hun landarbeiders en die minachting drukten ze uit met het woord *arbaidersvolk*. Hetzelfde geldt trouwens voor de middenstanders, die ook vol misprijzen spreken over *arbaidersvolk*. Een informant uit Noord-Drenthe vertelde me dat daar de culturele context hetzelfde is. Daarmee is *arbaidersvolk* een heel goede vertaling van *minvermogenden*, juist omdat het de connotatieve aspecten, de negatieve gevoelswaarde, de minachting zo goed weergeeft waarmee in het hoge Noorden van oudsher de armere mensen bejegend werden. Sluit naadloos aan op de context van Toonders verhaal waarin de bovenbazen meewarig doen over iedereen die niet zo rijk is als zichzelf.

@ dia 13: voorbeelden die naar boven kwamen tijdens de discussie met de zaal:

Ausklang is een Duits woord dat vanwege de connotatieve aspecten ervan (*gemütlich ausklingen*) moeilijk met een enkel woord te vertalen is. Het lukt slechts met een omschrijving als bijvoorbeeld 'een gezellige borrel als afsluiting van iets'.

Bergfest toen het Duitse 'Bergfest' ter sprake kwam, viel meteen de Nederlandse vertaling 'pannenbier', om aan te geven dat het hoogste punt is bereikt in de bouw van een huis, respectievelijk de pannen op het dak liggen, en dat te vieren. Zelf ken ik Bergfest van vrienden in de regio Dresden, waar ze het gebruiken om aan te geven dat het woensdagavond is en dat er dus gevierd kan worden dat de helft van de werkweek voorbij is. Hoe dan ook, in beide betekenissen heeft het niks van doen met een feest op een berg!

convívio mooi Portugees woord dat aangeeft dat er samen iets gezelligs gedaan wordt, bijvoorbeeld ter afsluiting van iets. Afgeleid van het werkwoord 'conviver' (samenleven) en dus zou je kunnen denken aan een vertaling als 'gezellig samenzijn'. Daarover waren de meningen echter behoorlijk verdeeld. Voor sommigen is een 'gezellig samenzijn' een prima omschrijving, voor anderen schiet deze vertaling zijn doel voorbij en bestaat er de vrees dat na ontvangst van een uitnodiging voor een dergelijk 'gezellig samenzijn' er niemand komt opdagen. Wat we met elkaar eens waren is dat de vertaling 'gezellige borrel' te mager is.

cursi is een Spaans woord dat moeilijk te vertalen blijkt. Ik ken het in de betekenis 'truttig' maar de Spaanstaligen gaven aan dat in werkelijkheid de betekenis veel subtieler is. In het Van Dale Praktijk-woordenboek staan als opties vermeld: *aanstellerig, truttig; pretentius; kitscherig, banaal*. Uit dit brede aanbod van omschrijvingen blijkt wel dat het precieze gebruik moeilijk te vangen is. Het VOX-woordenboek geeft de volgende omschrijvingen, die overigens veel beter aansluiten bij het commentaar van de Spaanstaligen:

cursi 1. fam. *Persona que presume de fina y elegante sin serlo*. (Iemand die zich welgemanierd en elegant voordoet, zonder dit daadwerkelijk te zijn).

2. *Que, con apariencia de elegancia o riqueza, es ridículo y de mal gusto*. (met de uiterlijke schijn van elegantie of rijkdom, maar in feite bespottelijk en van een slechte smaak getuigend.)

Feierabend

Wat mij betreft het mooiste woord uit de Duitse taal, waarmee aangegeven wordt dat het werk er voor die dag opziet en de avond gevierd mag worden. Daar bestaat überhaupt geen goed Nederlands equivalent voor en daarom gebruik ik in het Nederlands sowieso vaak het Duitse woord Feierabend.

gezellig dit is met stip het meest bekende geval van een Nederlands woord dat nooit volledig vertaald kan worden in een andere taal zonder betekenisverlies op het connotatieve vlak. Met andere woorden, de gevoelswaarde van 'gezellig' is niet volledig te vangen in een enkel woord in de doeltaal. Het gebruik van 'gezellig' is enorm breed, variërend van het sociale aspect ("gezellig samen", tot hoe een plek eruit ziet ("het terras is gezellig aangekleed voor het tuinfeest"), en alles ertussenin.

hortera

In Van Dale Praktijkwoordenboek Spaans wordt *hortera* vertaald met 'kleinburgerlijk', maar het heeft in de praktijk een veel specifiekere gevoelswaarde. 'Fout gekleed' wordt genoemd als vertaling die veel dichter in de buurt komt. VOX geeft de betekenis als volgt weer:

2. *Persona de clase modesta que pretende aparentar más de lo que realmente es, esp. con su forma de vestir*. (Iemand van bescheiden komaf die zich belangrijker voordoet dan in werkelijkheid het geval is, in het bijzonder door middel van zijn/haar manier van kleden.)

oliebollen

Tenslotte het oernederlandse oliebolletje, hoe vertaal je dat? Hangt erg af van de context wat mij betreft. Als er naar een gefrituurd deegproduct verwezen wordt zonder dat verdere specificatie nodig is, dan kun je wellicht het best een gefrituurd deegproduct noemen dat in de doeltaal overbekend is: Spaans *churros* (gefrituurde deegstengels, verkrijgbaar bij vele kraampjes op straat in Spanje), *beignets* in het Frans, *Krapfen* in het Duits en *doughnuts* in het Engels.

Wil je heel precies verwijzen naar het typisch Nederlandse product (focus op de denotatieve aspecten), dan wordt het een stuk moeilijker. Tijdens de discussie worden voor het Frans als opties genoemd: *beignets hollandais* en in het geval van kleine krokante oliebolletjes *croutillons hollandais*. Ook het Spaanse *buñuelo* gaat qua vorm behoorlijk in de richting van een oliebol: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bu%C3%B1uelo>

@ dia 14: conclusie: een interessant en gevarieerd thema, waar we een zeer levendige discussie over hebben kunnen voeren!